

СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ-АШАНИН

ЖЕНА У ЖИВОТНОМ ЦИКЛУСУ

Снежана Шапоњић-Ашанин
УУ 32000 Чачак
Народни музеј Чачак

UDK: 396 (497.11)

Тежња да се достигне истраживачка свеобухватност и да се временске и просторне дистанце у духу животне условљености узајамно повежу и свакако прожму, реална је али тешко одређена. Способност животне манипулације диктира људско понашање, успостављајући релације као плод свакодневне представе о односима међу представницима човечанства оличеног у различитој боји, телесним, душевним и, наравно, полним разликама. Откривено богатство димензија поставља једну половину човечанства на високу тачку животних недоумица, са једне стране, док са друге стране спутава и затвара у бескрајан пут безнађа не дозвољавајући да се у конкретној расправи крене са мртве тачке. Налазимо се у огромном методолошком раскораку оличеном у различитим симболичким активностима. Творац тих симбола свакако је човек, најшире виђено и речено.

Процес социјализације човека у конкретним ставовима, појмовима и вредностима има за циљ стварање што повољнијих услова живота

у организационом друштвеном погледу. Односи међу људима требало би да задовоље опште цивилизацијске идеале и да из те зависности сваки појединац препозна своју корист. То би требало да буде и циљ узajамног повезивања и циљ зависности која се нуди као лапидна дефиниција животне организације.

У свим мање или више познатим културама, како у историјском тако и у релевантном просторном погледу, различито је виђена улога жене у антрополошком, социолошком и етнолошком аспекту. Није тако ретка појава да је на истом месту и у исто време најразличитије виђена њена улога и значај у једном непрекидном човековом низу животног циклуса. На основу до сада репрезентованих антропогеографско-етнолошких истраживачких радова, жена је суочена са апсолутном пуном дискриминацијом, као једним крајњим виђењем и осећањем у свим њеним фазама и облицима. Међутим, богати фонд етнолошких информација демантује ову суровост у конкретној организационој основи, дајући жени главну и незамењиву животну улогу поверивши јој човечанство, свесно да ће јој у њеном наручју бити најтоплије.

Да ли је претходна тврдња само фарса цивилизацијског патријархата и последица слепог посматрања у душу истине, или је плод дуговековне човекове немоћи да спозна живот у целости и да све његове вредности постави на право место? Да ли је жена због прекобројних животнох и цивилизацијских веома поверљивих обавеза занемарила свој положај, или је због своје биолошке скромности добровољно одустала од трке „привида”, свесна да ће у кључном историјском моменту ствари постати видљиве и јасне? Цивилизацијска захвалност и почаст можда тек предстоји. Циљ овог рада и јесте да бар мало усмери благи сноп светлости и да карактеристичну ситуацију погледа у најзначајнијем животном контексту.

Најмоћнији механизам у виду животне уопштености и једноставности крије се у широкој пластичности и свакодневном подсећању на значај њене активности и правовремене предузимљивости. Још из времена паганства, па редом преко свих осталих религија, жена је поред све потчињености истовремено представљала стуб идентитета своје етичке или било које друге групе, којој је рођењем или удајом у времену патријархата припадала. Као главни носилац културног идентитета, успела је да и у најтежим историјским изазовима превазиђе често немогуће и тако каналише увек препознатљив пут своје групе. Кроз основну животну улогу жена својом духовном лепотом и искреношћу прелази једну дугу историјску линију, остављајући траг човечанству и нара-

штајима који ће тек доћи. Историјски континуитет у ширем смислу, као и традиционални у уже етничком контексту, повезује искључиво жена својим самопрегором, а највише својом ненаметљивошћу.

Много више од супротне стране са којом је у честом невидљивом конфликту у формирању, очувању и окупљању своје породице, жена зналачки и крајње одговорно преноси знање кроз векове и поставља животне традицијске оквире који ће се поштовати и који ће постати саставни део човечанства. Овде се не подразумева само идентификовање основних релевантних религијских облика, већ и оних свакодневних животних, као и оних који означавају битне животне прекретнице презентоване у обредима прелаза. Рођење, свадба и смрт су три основна кључна догађаја јединке који служе као обавезна обредна основа, чији је носилац, творац, а и гарант његовог очувања, углавном жена. Многи детаљи везани за ове обреде били би давно заборављени и изгубљени да није било жене да о њима одговорно води рачуна и да углавном са дозом страхопоштовања подсећа и опомиње остале чланове заједнице шта „ваља” а шта „не ваља” чинити у датом моменту.

Све у жељи и нади да својој деци и својим потомцима обезбеди здравље, сваку срећу и напредак, жена, а пре свега мајка и бака, водиле су рачуна да у обредима прелаза везаним за животни циклус, веома прецизно и крајње зналачки испоштују све позитивне обредне радње, а да све оно што је табуисано и нечисто одагнају што даље од догађања.

Још су крајем XIX века неки наши учени људи тврдили да се човек узалуд брани и размеће, а да увек зависи од жене, много више него што то он мисли¹ или колико хоће да призна. Овде је веома дискутабилно његово право сазнање, као и способност да ствари спозна онако како су у реалности дате. Веома је честа појава да је човек, мушкарац, немоћан да види оно што га свакодневно додирује и што му пружа стална задовољства. Ово је плод дуговековног патријархалног нагомилавања цивилизацијског слепила пред основном животном истином. Можемо слободно рећи да човечанство почива на жени, а она то својим активним учешћем у обредима животног циклуса несумњиво доказује и потврђује.

Човечанство зависи од жене, како наслеђем тако и васпитањем и услугама које пружа, а које су огромне и бескрајне. Раније се говорило о Доместену: „Оно о чему ја размишљам целе године, оборила је једна жена за један дан”.² Ова теза жива је и до данашњих дана, и веома често може наћи праву примену у свакодневном животу.

1. Р. Тома, *Улога жене у друштву*, часопис Домаћица за 1896, с. 10.

2. Исто, с. 11.

На многим пољима жена тријумфује. Сви покрети, збивања и кључни историјски догађаји неће имати правог смисла и често ће бити осуђени на пропаст ако у њему не учествује жена, или уколико их барем не подржи. Ова заиста реална и нимало персонификована цивилизацијска улога жене важи чак и у оним друштвима и оним временима тоталне обесправљености жене, чак и без права гласа. Њој ништа не промиче, и ништа за њу није спорно и неважно. Само на први поглед делокруг жене изгледа веома узак, док се у правој бити крије и доминира њена разгранатост и пространост. Својим примером намће друштвено прихватљиве оквире понашања, веровања и животне законитости.

Водећа улога жене и скривена друштвена доминација највероватније да се крију у лепоти и привилегији материнства из чега она црпи снагу и жељу спашавања људског рода. Лепоту култа мајке са дететом налазимо у пластичном изразу Богородице са Христом. Иначе у нашем народу живи готово побожна љубав према мајци,³ о чему веома често и крајње осећајно пева наш народни песник у својим песмама и причама.

У жељи да се бројним обредним радњама обезбеди срећа и напредак породице, жена се веома често налази у конфликту између религиозних оквира и предмета. Ако посматрамо достигнућа одређених културних нивоа, видимо да се у религији одражава друштвено-економски живог човека,⁴ као условљеност материјалног и друштвеног живота. Религија и свет су оптерећени предрасудама, који врло често доминирају, неприметно остају присутни у важним обредима људског рода. Веома често су предрасуде заоденуте у хришћанско рухо, непрепознатљиве и тако скривене доминирају људском спознајом. Оне представљају документ одређене епохе.

Слободан Зечевић сматра да су обичаји и веровања најважнији извори за проучавање српске демонологије,⁵ односно демонологије било које друге етничке групе или заједнице. Одређени прописи и табуи, без обзира да ли их је забележио истраживач или народни писац, имају снагу документа одређене епохе или одређеног животног простора. Веома је тешко да у мору веровања, обичаја, као и обредних радњи, препознамо изворност од туђих наноса и утицаја супстрата. Српска жена је углавном из страха задржавала своје културно и обредно наслеђе, али и у извесној мери примала и туђа веровања и особености.

3. Љубица Марковић, *Мотиви о мајци у нашој књижевности*, Чачак, 1939, 33.

4. Јузеф Келер, *Култура и религија*, Београд, 1981, с. 16.

5. Слободан Зечевић, *Митски бића српских предања*, Београд, 1981, с. 7.

Што је животна средина бивала више изолована географским факторима, до асимилације културног наслеђа је долазило у много мањој мери, а самим тим је аутохтоност добијала на снази. Ово се односи и на време отежаних комуникација и недовољне економске развијености. Под временом се подразумевају хронолошке епохе њихове консолидације, простор, територија на којој су се развијале, додиривале, прожимале и као такве прерастале у нове облике⁶ и тако пресвучене прелазиле у друге нове културне облике.

На дугом сволутивном путу, без обзира на друштвени статус, жена је у првим фазама сматрана као ствар, и као таква је улазила у састав мужевљеве имовине⁷. Касније, жена је постајала „ограничени“ субјекат са ограниченом пословном способношћу, што је ни најмање није лишавало њене водеће улоге, да ствари везане за живог и здравље своје породице чврсто држи у својим рукама, па да нико, ни она сама, не буде тога свесна.

Готово у свим нашим крајевима, у не тако давној прошлости, потчињеност и обесправљеност жене бивала је готово нормална и општеприхваћена. Тако је Јован Ердељановић забележио да је у Књажевцу жена застајала на раскрсници да мушкарци прођу,⁸ вероватно због веровања да жена поседује демонске особине и да као таква може наудити мушкарцу.

Тако се у старословенском времену веровало да постоји биће звано „баба“, које је поседовало демонске особине. Њен еуфемистички назив је очуван и до данас, са пизом хтонских особина. У прилог овом сведочењу срећемо најразличитије називе топонима, као што су: Тресибаба, Бабина чука, Бабина глава, Бабина гора, Бабин зуб, Бабино поље⁹ и сл.

По Шпироу Кулинићу, назив баба се јавља као „ћедова баба“, коју у маскираним поворкама о Белим покладама представља мушкарац обучен у женске хаљине. Она је представа и женског божанства плодности,¹⁰ тим пре јер се „баба“ представља са брашњавим рукама, што има директне везе са демоном плодности. Сличност овог имена са белоруским и украјинским називом означава духове предака,¹¹ највероватније са коренима из времена матријархата.

6. Петар Влаховић, *Народи и етничке заједнице света*, Београд, 1984, с. XXXVI.

7. Др Илија Јелић, *Трагови доспелосне обљубе*, Београд, 1931.

8. Јован Ердељановић, *Етнологија грађа о Шумадијцима*, СЕЗ, Београд, 1951, с. 137.

9. Петар Ж. Петровић, *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, с. 16-17.

10. Шпиро Кулинић, *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, с. 16.

11. Исто.

Наш, а и већина других народа, приписивали су жени извесна демонска својства. Верује се да са годинама демонске особине у лику жене долазе све више до изражаја. Жени су приписиване бројне опаке особине у лику вештица, мора и вампира. Још је Вук Караџић забележио народну пословицу: „Ђаво не може свршити, онђе бабу пошаљите”.¹² Верује се да жена може успоставити контакте са натприродним силама и различитим демонима¹³ и да веома често управља са њима.

Ипак, у најстаријим оквирима патријархата жена се „одвајкада” поштовала као мајка, тако да је за њу материнство представљало спас и бежање од сурове реалности која јој се по свим основама нудила. Коначно је човечанство из тог чина очекивало сопствени спас и велику наду. Жеља да се добије дете у свим културама је веома изражена. Тако је највећи број магијских радњи, у свадбеним обичајима, везан за жену да брак не остане без деце. У целокупној српској култури давање накончета млади има за циљ да путем симпатичке магије обезбеди да и она роди дете, пре свега мушко. Овде се сличним жели постићи слично, а то је да и она у новом дому роди сина и наследника њеној новој фамилији. У овом обреду учествују жене, у првом реду млада и свекрва. Уколико у извесном временском периоду не успе да дође до трудноће, одмах се приступало бројним магијским радњама. Веома је позната и у свежем је сећању појава да млада одлази разним врачарама како би им оне „само себи знаним” магијским радњама помогле у остваривању жељеног порода. Реч је о најразличитијим магијским радњама, чији су главни субјекти углавном жене. Честа је појава да се нероткињи гаси угљевље и да на тај начин врачара открива узроке неплодности. У готово свим срединама постојала је барем по нека оваква жена од чијег се „магијског знања” много очекивало. Она је некада само проналазила узроке неплодности, а некада је и сама приступала „лечењу”. Скидала је чини и уроке са нероткиње, бајала, опасивала. Веома често, својим богатим и неисцрпним саветима скретала је пажњу на њено понашање, које је веома често бивало строго табуисано или препуно бројних магијских радњи у циљу да дође до трудноће. Сматрало се да је стерилитет веома често узрокован „нагазом”¹⁴ или дејством злих сила које су биле активне у време свадбеног ритуала.

На Ђурђевдан, нероткиња је уз савет старијих жена одлазила до воденичког точка, хватала би омају за коју се веровало да има лекови-

12. Никола Павтелић, *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, с. 172.

13. Исто.

14. Наталија Благојевић, *Обичаји у вези са рођењем, женидбом и смрћу у пшћивоуужичком, пожељком и косјеричком крају*, ГЕМ 48, Београд, 1984, с. 211.

та својства. Овом би се водом умивала и пила.¹⁵ Жена која има мало дете нероткињу полива водом тачно у поноћ.¹⁶ Веома се често догађало да се жена која има дете солидарише са нероткињом, да јој да постељницу од свога детета, коју ће она носити и тако магијским путем призвати жељени порођај. Забележено је и то, да чим се нека жена породи, на њено место би легала нероткиња, или би јој се првој давало новорођенче да га она прва провуче кроз своја недра.¹⁷

У истом би циљу нероткиње рано изјутра у младу недељу одлазиле на неки од светих извора да би се умиле или окупале светом култном водицом. Такви извори постоје у селу Рошци, Горња Добриња, Стјеник и др. У поноћ би се купала водом захваћеном са три различита извора.

Веома је често нероткиња тражила помоћ у црквама, манастирима, а не тако ретко и у цамијама. Кришом би скидала песак са фресака и то би јела. Узимала је и уље из кандила, које би пила уз молитву. Познат је и обичај откључавања цркве и брисања пода. Нероткиња је рано изјутра долазила у цркву или манастир и од свештеника или калуђера, уз претходни договор и одобрење, узимала кључ и прва откључавала света врата. Даривала би икону Богородице, углавном у дечјим одевним предметима, а у новије време новцем намењеним за куповину неког дечјег одела. При том је брисала црквени под и симболично терала зле чини и неплодност од себе. Овакви обичаји су познати и до данас, и највише су се очували у крушевачкој околини.

До Другог светског рата био је присутан обичај опасивања платном цркава и манастира.¹⁸ Нероткиње би веома често почињале да посте у много већој мери него раније, тако да су се многе и заветовале да ће постити одређеним данима до краја живота.

Човек, односно жена, обраћају се Богу као врхунској институцији, чиме она природним нагоном покушава да спаси личну и емотивну угроженост пред налетом ирационалних сила испред којих је она немоћна. Црква пружа безброј облика борбе, чији је заједнички именитељ управо једна перманентна мисаона активност да се „паралишу силе које угрожавају човекову егзистенцију”.¹⁹

15. М. Тешић, *Српски народни обичаји из срези Пожежског*, Глумач, 1958, грађа у рукопису, библиотека музеја у Ужицу, с. 85.

16. Наталија Благојевић, *Обичаји у вези са рађањем, женидбом и смрћу у јужновојвођинском, пожежском и косјерићком крију*, ГЕМ 48, Београд, 1984, с. 211.

17. Исто.

18. В. Житанчевић, *Опасивање цркава у околини Ужичке Пожеже*, ГЕМ VIII, Београд, 1933, с. 92.

19. Есад Ђимић, *Драма айдеизације*, Београд, 1984, с. 173.

Тако се у магијским радњама за плодност користи веома велики скуп предмета, биљака, људи и животиња. У избору и изпалажењу објеката деловања доминира жена, прилазећи проблему зналачки и крајње одговорно. Највише се од предмета користи вода,²⁰ у облику магијског купања, умивања и пијења. Од животиња, веома често, жена је користила змијски свлак, јежеве бодље, љуске од јаја, као и зечје сиршће.²¹ Жене у својим баштама гаје најразличитије биљке, које у себи садрже дозу позитивне магијске снаге, како би се пашле у било којој ситуацији, „злу не требале”. Ту су босиок, здравац, дрен, леска, граб и низ других.

У Бањалуци би нероткиња украла штап најстаријег ловца на вукове, да би одскла једно парче од њега и носила са собом. Ово је радила из веровања да ће после овога убрзо затруднети.²² У Грузи би нероткиња, када би га први пут видеала згазила пужа, очекујући да ће убрзо добити пород.²³

По Жарку Требјешанину, трудница и породиља су лица која се најчешће укључују у обреде за плодност.²⁴ Оне магијским путем на нероткињу преносе своју већ доказану плодотворну способност. Тако се у Левчу и Темнићу сматрало да се „ваља” да свадбени колач умеси трудна жена како би младенци имали породе.²⁵

Сматра се да је боље и најделотворније магију за плодност спроводити за време младог месеца, односно у време када месец расте, како би и магијска дејства напредовала и била што делотворнија. Веровање у моћ раста месеца поткрепљено је напредовањем дана, па се тако магија за плодност спроводила пре подне. Из истог разлога, најбоље је венчање обавити пре подне, недељом и понедељком, у циљу обезбеђивања срће и породе у браку.

Свадбени обреди за плодност се састоје из имитативне и преносне магије. Имитативном или симпатичком магијом присутни бацају на младенце семенке најразличитијих плодова, док се у циљу остварења преносне магије у свадбеном ритуалу обавезно укључују труднице и породиље како би својом плодношћу магијским путем утицале на младу.

Низ богатих магијских радњи за стицање потомства однеговала је управо жена, колико због материнског инстинкта толико због патри-

20. Жарко Требјешанин, *Представа о дејствију у српској култури*, Београд, 1991.

21. Исто.

22. С. Душанић, *Вјеровања и обичаји са убијеним курјаком*, ГЕМ, 12, Београд, 1954, с. 188.

23. П. Ж. Петровић, *Животи и обичаји народни у Грузи*, СЕЗ, Београд, 1948, с. 331.

24. Жарко Требјешанин, *Представа о дејствију у српској култури*, Београд, 1991, с. 49.

25. С. М. Мијаговић, *Обичаји српског широда из Левча и Темнића*, СЕЗ, VII, Београд, 1978, с. 341.

јархалног друштвеног статуса, чији је и сама члан. У патријархалној српској култури једина улога жене, која је код осталих будила поштовање, јесте улога мајке. Ова чињеница представља веома битну психолошку основу помоћу које нам може бити јасна огромна присутност магијских радњи за стицање потомства. Жена материнством у српској традиционалној култури обезбеђује повољан друштвени статус, а пре свега добар положај у кући свога мужа. Рађањем потомства чини добро дело фамилији у коју се удала, јер она је заслужна што се славска свећа и кућно огњиште неће угасити.

Конечно, рођење детета јесте циљ брака, јер је некада у условима натуралне привреде и аутархије домаћинства потреба за радном снагом бивала велика,²⁶ тако да се желело имати што више деце. Зато су и све магијске радње биле усмерене на стимулацију плодности и рађања. Религијско-магијске радње нису биле само карактеристика обреда везаних за рађање, него и сврха и главни циљ готово свих обреда, како у животном тако и у годишњем циклусу човека.

У већини случајева у српској традиционалној култури више је било жељено мушко дете. Из те жеље су настајале различите магијске радње које су имале за циљ рађање мушког детета. Жене су биле носиоци и ових обредних радњи, јер су и саме биле свесне разлике у патријархалној култури о статусу жене која је рађала мушку децу од оне која је рађала само ћерке. Мајка, која је рађала синове, испунила је сва очекивања српске патријархалне заједнице и заузела много повољнији положај и статус у односу на ону која то није успела. Управо због тога, жене су радо приступале магијским радњама у циљу добијања мушког потомства.

Српска традиционална култура обилује богатством обичаја и магијских радњи у циљу да жени омогући што безболнији порођај. Некада, у доба слабо развијене и присутне медицинске науке, порођај је представљао велику неизвесност и страх. Изрека: „Свакој жени која се први пут порађа гроб је отворен за четрдесет дана”,²⁷ говори колико неизвесности, страха и зебње крије у себи овај важан чин из животног циклуса и истовремено оправдава женин приступ најразличитијим магијским радњама у циљу сопствене заштите, а пре свега заштите детета.

Нажалост, у патријархалној култури живот жене није био много важан, тако да се за сопствену заштиту и обезбеђивање што лакшег порођаја морала бринути једино она. Зато је и призивала магију у помоћ,

26. Слободан Зечевић, *Веровања и обичаји о рођењу*, ГЕМ, 42, Београд, 1978, с. 341.

27. Е. Шневајс, *Обичаји по рођењу и кришењу у Пљевалској Долини*, Развитак, 3, Бањалука, 1938, с. 105.

слепо веровала у моћ виших натприродних сила, стално маштала како да им се додвори, потчини и стекне њихову наклоност. Стечена искуства, поготово она која би уродила плодом, жена би чувала као праву светињу и као таква би преносила својим потомцима.

У циљу заштите трудницама су табуисане многе радње и поступци. На тај начин она је свесно избегавала опасна места и поступке који би могли изазвати асоцијације на тежак порођај. На тај начин она имитативном магијом предупредује могуће порођајне компликације. Фрејзер је забележио да је на Суматри трудној жени било строго табуисано да стоји на вратима, како не би на порођају новорођенче застало и успорило ток порођаја.²⁸ У циљу заштите труднице, њено кретање је било јако ограничено, јер се веровало да је као таква изложена дејству злих сила много више него друге жене. Зато се она нерадо удаљавала од своје куће, а ако је баш негде морала отићи предузимала би посебне мере заштите. Носила би са собом неку амајлију у чију је позитивну заштитну улогу слепо веровала.

Табуи у трудноћи, по Душану Бандићу, имају двојаку функцију.²⁹ Једни се односе на заштиту труднице и касније породиље и новорођенчета од натприродних злих сила, а други на заштиту друштвене групе од саме труднице. Сам порођај наш народ сматра „великом бригом”.

У време трудноће жена мора да чини само добра дела, јер ће то позитивно утицати на дете и исход порођаја. Мора да помаже сиромашне, да пружа просјацима, да се лепо односи према другим људима, не говори нити размишља о ружним стварима и догађајима. Не сме никог мрзети, псовати, свађати се, клети, лагати, красти. Не сме да ради ручне радове, као ни неке друге веће послове у кући уочи среде, петка и недеље, као ни празницима. Уколико се раније заветовала да неће радити одређеним данима, то мора и испоштовати. У супротном, верује се да би казна била много већа него да није реч о заветованим данима. У Трнави, Виљуши, Мрчајевцима, као и већини драгачевских села, трудна жена није смела да једе храну враћену са њиве или неког пута, како јој се дете не би вратило и тако имала тежак порођај. Такође, храна са гробља је била табуисана за труднице. Чувала се од ватре, као и од воде, због здравља и лепоте будућег детета. Није смела прескакати конопац нити било шта друго што би могло асоцирати на пупчану врпцу. Овај табу је општепознат у готово свим крајевима, како би се спречило обмотавање пупчаника око детета у току порођаја.

28. Џ. Џ. Фрејзер, *Златна жрива*, том 1, БИГЗ, Београд, 1977, с. 30.

29. Душан Бандић, *Табу у традиционалној култури Срба*, Београд, 1980, с. 94.

Жене су строго водиле рачуна да неко не пошаље трудну жену у комшилук да било шта тражи, јер би то могло бити веома опасно по њу и по дете.

Након сунчевог заласка трудница не прелази преко раскрсница, мостова, гумна, међа, воденица, гробља и мравињака,³⁰ како се не би сусрела са опасним злим силама које на овим местима веома радо обитавају.

О свим овим прописима и табуима углавном воде рачуна жене, и то оне старије, са више искуства. Оне су стално подучавале труднице и скретале им пажњу на опасности које вребају око ње. Имајући у виду њено измењено психичко стање, као и велики страх, пре свега за дете, а и за саму себе, покорно је следила савете како би остварила што срећнији исход трудноће.

Након рођења детета, бабица која би обављала порођај, а да би дете спасила од чинилица, обавезно би га мерила, али тежину није никоме саопштавала.³¹ У истом циљу жене су око деце стављале гробена. Некада се порођај обављао поред огњишта, што је имало за циљ да дете што пре дође у везу са прецима. Пупак се секао српом, који је представљао симбол чистоће, тим пре јер је био у контакту са светом биљком пшеницом. Пресечени пупак жене би везивале црвеним кончићем, симболом здравља и напретка. Бебу су купали „неначетом водом”. У овом обреду жене су строго водиле рачуна да воду после првог купања новорођенчета не просипају на неко прљаво место које ће се газити, већ под неко родно дрво. Водицу из цркве за ритуално очишћење мајке и детета доносила је најчешће свекрва, или нека друга, углавном женска особа.

Прво задајање детета поверавано је некој жени из породице или суседства, на који се начин стицао нови круг „сродства по млеку”.³² И у чачанском крају сачувано је сећање на овај обичај. Жена, која је задонила дете, у Шумадији се сматра помајка,³³ или мајка по млеку, а њихова деца као побратими.

Одмах након рођења детета најближе жене долазе на бабине. Но се поклоне у храни, са обавезном пресном погачом „повојницом”, коју сви изломе над главом новорођенчета и колективно и ритуално је поједу. Иницијатори и главни субјекти овог обреда су жене. Верује се да се новорођенче које не добије повојницу неће моћи оженити ни удати. За-

30. Наталија Благојевић, *Обичаји о рођењу деце*, ГЕМ, 48, Београд, 1984, с. 216.

31. Милан Ђ. Милићевић, *Животи Срба сељака*, Београд, 1984, с. 196.

32. Петар Влаховић, *Србија*, Београд, 1999, с. 239.

33. Миленко С. Филиповић, *Сродство по млеку код Јужних Словена*, Београд, 1963, с. 48.

то су у нашем народу забележене накнадне бабине, односно повојница одраслом момку или девојци. По М. Филиповићу, дете се није носило на крштење док му се не донесе макар једна повојница, а она деца која су имала већи број бабина имаће већи број брачних понуда.³⁴

Уколико неко дуже времена не ступи у брак, а није му као новорођенчету донета ниједна повојница, онда његова мајка замоли неку жену из комшилука да њеном детету, иако је велико, умеси погачу и дође као на праве бабине. Верује се да ће убрзо после овога доћи до удаје или женидбе. Као што видимо, и у овом обичају су главни организатори и актери жене.

Многе жене нису дозвољавале бацање или закопавање плаценте. Чувале су је на неком неприступачном месту, негде на тавану, да би је касније употребљавале као хамајлију.

Жене су се посебно припремале за трећу ноћ након рођења. То је ноћ када су по народном веровању долазиле суђенице које би одређивале судбину детета. Водило се рачуна да просторија у којој је новорођенче буде чиста, и да се суђеницама остави храна, како би се почастиле и тако детету одредиле што лепшу судбину.

У давању имена детету, некада, жене готово да нису ни учествовале, мајка понајмање. Углавном су кум или домаћин породице имали улогу да одреде како ће се новорођенче звати. Новорођенчетова мајка је ову одлуку беспоговорно поштовала. Тек када би жена зашла у неке зрелије године и када би јој се почели рађати унуци, донекле је могла утицати на избор имена детета.

Име детета је некада први пут јавно саопштавано након завршеног обреда крштења. Иако у овом обреду жена има споредну улогу, ипак у магијском смислу њено присуство је неопходно. Она усмерава ток радње, тихо и ненаметљиво и крајње понизно скреће пажњу на понашање учесника у обреду. Одабира и припрема дарове за кума.

Мајка никада није присуствовала обреду крштења, већ је у време обреда у кући обављала оне послове са којима би желела да се њено дете бави када одрасте. Она би одахнула након обављеног крштења, јер се овим обредом дете штити од „магијских недаћа и преко имена истовремено уводи и у људску и божанску заједницу”.³⁵

На путу од цркве до куће дете је обавезно носила женска особа. Водила је рачуна да уз пут не среће слабе, ружне и болесне особе. Некада би она намерно свратила у неку кућу у којој су сва деца здрава и у

34. Миленко С. Филиповић, *Накнадне бабине или повојница*, ЕП, с. 123.

35. Петар Влаховић, *Дейце у живојју и обичајима у североисточној Србији*, Етнокултуролошки зборник, кн. 1, Спрљиг, 1995, с. 242.

којој није било смртних случајева. Том приликом домаћица намаже дете брашном и дарује јајима, симболима здравља, чистоте, плодности и лепоте. Иначе, српска жена је строго водила рачуна да када јој први пут уђе дете у кућу буде даривано управо овим даровима, односно обредним реквизитима.

Острижену косу, заједно са воском, мајка је чувала на чистом и неприступачном месту, као највећу светињу. Често се дечја коса чувала за кућним рогом, како би дете било у вези са домаћим демонима, и да би као такво уживало њихову заштиту.

Када дете прохода, мајка или нека жена из породице меси колач који се зове поступаолица. Колач је нашаран разним симболима (књига, стока, рало и сл.). Верује се да ће први симбол према коме дете пружи руку одредити његово будуће занимање.

Жена је надаље пратила раст детета, и о свему строго водила рачуна, како би у право време предузела мере заштите или одређене поступке табуисала. Посебна пажња је посвећена првом ницању зуба, првој изговореној речи, начину понашања и психичким особинама, као и здравственом стању детета. Имајући у виду биолошку предодређеност, мајка, односно жена, биле су цивилизацијски задужене за бригу о деци. Углавном су биле препуштене саме себи, потчињене и притиснуте неразумевањем мушкараца.

У таквој социјалној ситуацији жена је била принуђена да тражи помоћ у празноверицама, обредним и магијским радњама. И данас, старије се жене сећају да је некада мушкарцима било важније да узору њиву и нахране стоку него да потраже лек за болесно дете. Зато је жена у тоталној економској зависности спасавала своје дете оним што је имала и што је успела да нађе у својој околини. У таквој ситуацији и стању тоталне непросвећености празноверје је био њен једини пријатељ безграничног поверења.

Жена игра игру за живот у свим његовим фазама. Она је у сваком тренутку спремна да се за спас своје друштвене групе покори најразличитијим ирационалним силама.

Како у обредима везаним за рађање тако и у свадбеним обичајима жена има веома битну, водећу улогу. Она је заправо задужена за на први поглед споредна догађања, али веома битна и животна, крајње осећајна и препуна брига. Што је друштвена група мање образована и просвећена, то су страх, неизвесност, зебња и чежња много више изражени.

Склапање брака у српској патријархалној породици није била лична ствар већ породични догађај. Када би неком њеном члану (момку или девојци) дошло време за удају или женидбу, неко ко је био ауторитет породице одлучивао би о удаји или женидби. Традиционални начин склапања брачне заједнице никада није губио свој друштвени значај,³⁶ а главни носилац обредних детаља јесте жсна у сваком случају.

Без обзира што домаћин породице или пак задруге доноси одлуку са којом ће породицом склопити пријатељство, ипак у извесној мери узме у обзир и упутства неке старије угледне жене. Можемо слободно рећи, да без обзира на присутан патријархализам, традиционални српски човек је умео да цени и да поступи по савету оне жене која знањем, добротом и прихватањем патријархалног начина живота предњачи у односу на друге жене. Жеља девојке би била испуњена само онда ако би одговарала интересима њеног оца.

Брак склопљен у духу традиционалних народних обичаја, као што су церемонијално увођење невесте у нови дом, њено обилажење око огњишта, примање пакончега, засипање житом,³⁷ и без правно обављеног верског или административног венчања, има јавни карактер са становишта друштвене заједнице и сматран је регуларним и пуноправним.

У српској традиционалној култури постојала је читава лепеза веровања и гатања девојака око откривања за кога ће се момка удати. Она га је на најразличитије начине прозивала, како би јој његов лик дошао на сан или у огледало.

Девојке су настојале да магијским формулама и поступцима осигурају себи момка за брак. Да би се придобила љубав момка или девојке, често се прибегавало посредним или непосредним³⁸ магијским радњама. Многе од ових љубавних магија већ би биле и заборављене да није било жене да их упамти, оживи, догради и да их сада исприча.

Жене су веома вешто у својој глави исцртавале породична стабла и строго водиле рачуна да се не деси да дође до узимања у роду, а родом се по православној цркви сматрало сродство до деветог колена.

Припрема девојачких дарова је искључива брига жене. Мајка је за своје ћерке годинама припремала дарове. У томе су јој веома често помагале и блиске рођаке као и сусетке.

Када би одлазила на просидбу, жена је обавезно водила рачуна о свим потребним реквизитима које треба припремити, понети, скретала

36. Петар Влаховић, *Србија*, Београд, 1999, с. 242.

37. Исто.

38. Жарко Гребјешанин, *Предјава о дејствију у српској култури*, Београд, 1991, с. 26-27.

је пажњу осталим учесницима у обреду о ономе шта ваља а шта не ваља чинити или говорити. Често је нека од жена носила воду како би успут на симболичан начин спрала опаке зле силе. Свекрва је на просидбу носила јабуку и дукат. Постојао је обичај да испрошену девојку посећује свекрва већ сутрадан, носећи јој на дар котарицу са плетивом.³⁹

Строго се водило рачуна да се обреди везани за брак одиграју у преподневним сатима док дан напредује. За просцима се, када пођу код девојке, просипала вода и бацао шећер,⁴⁰ да би се успешно обавио овај веома важан посао. И ову обредну радњу су обављале жене. Колач који се носи у прошевину меси свекрва, најбоље што уме и може, са зебњом, страхом и великим ишчекивањем.

Испрошена девојка би примала прстен, јабуку, понизно би се захваљивала, љубила све просце у руку и даривала би их кошуљама, пешкирима или чарапама.

У припремању свадбене гозбе веома је присутна солидарност жена. Дананоћно би вредно радиле, како би и саме заслужиле помоћ када код њих дође ред да праве весеље. Младу за свадбени церемонијал облаче и припремају њене најбоље другарице. У воду за купање младе стављају се најразличитије биљке, како би њиховом благодарношћу било извршено ритуално очишћење.

Сви обреди у свадбеном ритуалу су праћени даровима и уздарјима, што је имало за циљ да нове пријатељске породице сада јавно покажу своју економску моћ као и умешност својих женских чланова у обављању ручних радова.

Млада церемонијално раскида везу са домом својих родитеља и одлази у момкову кућу. Због овог чина наш народ је веома често истицао да је женско дете туђа срећа и туђа кућа.

На путу до момкове куће млада је даривала прву воду и први мост на који је наилазила. На тај начин је придобијала воденог духа, како би јој својом магијском снагом обезбедио добру срећу у новом дому, здравље и лак порођај.

Значајно место у свадбеном церемонијалу има пренос девојачке спреме – „рува”. У Југозападној Србији, пренос девојачке спреме се некада вршио на коњу, а поред ње је висио петао, који је имао заштитну улогу од демона, злих духова и урока.⁴¹ Ваљало је да на девојачку спрему седне мушко дете.

39. Милица Бошковић-Матић, *Народни обичаји*, ГЕМ, 25, Београд, 1962, с. 139.

40. Петар Влаховић, *Србија*, Београд, 1999, с. 254.

41. Петар Влаховић, *Србија*, Београд, 1999, с. 254.

При уласку у нови дом, млада прелази кућни праг, место где обитавају душе предака. Уносећи хлеб и вино, млада три пута обилази око огњишта да би стекла наклоност заштитника новог божанства. Седање младе свекрви у крило симболично представља усвајање новог члана породице, као и материнску љубав према њој. Додиривала би вериге, наћве, царала ватру и седала са младожењом за постављени сто или софру. Младенци би се обавезно служили медом или шећером са водом како би им заједнички живот био слadak и срећан.

Око свих ових обредних радњи у младожењини дому и њиховог правилног спровођења старала би се свекрва уз помоћ неке старије искусније жене, која би помно пратила да се неки елемент обреда не изостави, што је сматрано опасним за будућу срећу младенаца.

Млада је поливала све сватове да оперу руке, а за узврат је добијала новац: „полијевну”. На овај начин она је вршила обредно очишћење од злих сила.

Сутрадан је прва одлазила да захвати воде са извора. Том приликом је даривала извор у нади да ће тако задобити наклоност воденог духа са којим се среће први пут. Овим чином почиње њена домаћа активност у новом дому и активно учешће у раду, као и у животним и екопомским односима. Од ње се очекује послушност, понизност, верност, поштовање и вредноћа. Само као таква могла је учествовати у друштвеном животу нове породице.

Жена је, како у свим обичајима животног циклуса тако и у посмртним обредима, била веома активан учесник. Свака је жена у српској традиционалној култури добро знала да ће самртнику олакшати испуштање душе ако га спусте на земљу. Корени оваквог поступка се крију у некадашњем обожавању Мајке земље, за коју се мислило да је прародитељица свега.⁴² Дете је на рођењу „падало” на земљу и од ње је добијало животну снагу, да би му на крају животног циклуса та иста земља одузела снагу живота коју му је дала на рођењу.

Жене би одмах након смрти члана фамилије или комшије изливале сву затечену воду у кући, јер се веровало да се његова душа могла настанити у њој. За покојником су жалиле и носиле обележје жалости (дрнину), без обзира да ли се радило о њеном или сроднику њеног мужа.

Погребни обичаји нису само ствар породице, већ читаве родбине и сеоске заједнице. У бројним пословима око сахране предњаче жене, водећи рачуна да све ове обредне радње буду правилно спроведене. И

42. Слободан Зечевић, *Култи мртвих код Срба*, Београд, 1982, с. 14.

о свим даћама жене су главни организатори и извођачи обредних радњи.

Слободан Зечевић истиче један занимљив обичај код Срба у Будимпешти. Другог дана од сахране одлазиле су жене „мироснице” па покојников гроб. Нису смеле имати новца код себе. Носиле су жар, тамјан, вино и ракију. Свуда око гроба би запалиле свеће, три пута обишле око гроба и са све четири стране погребале земљу.⁴³ Обичај паљења свећа доводи се у везу са спаљивањем покојника. Јасно се види да су овај обичај из прадавне прошлости сачувале искуљчиво жене и да су како онда тако и сада главни обредни субјекти.

При повратку са сахране жене су поливале све учеснике у обреду да оперу руке и да на тај начин изврше ритуално очишћење.

Жене су о подушјима и касније о великом четвртку изливале воду за своје преминуле чланове заједнице. Вода за ову намену се захватала на изворима и бунарима, или се сам обичај могао обављати преко неке текуће воде.⁴⁴ Воду су обавезно изливале младе невине девојчице, а сврха обичаја је била да се мртвима пошаље вода на онај свет. Том приликом жене су пуштале упаљене свеће на кори од тикве да плове низ реку.⁴⁵ Овим чином жена несвесно доказује да се са физичком смрћу не завршава живот, већ да он поново настаје у сопственом бескрајном кругу.

Имајући на уму да је природа жепи дала нежност и мскоћу душе и срца, она се као таква у животном циклусу човека прихватила оних обичаја и магијских радњи у којима су могле у потпуности доћи до изражаја њене урођене особине. Најобичнијим протоколарним радњама, нудећи им своју душу, жена је успела да истакне њихову лепоту. Изборити се са патријархалном средином, а не тражити да је било ко прогласи победником, могао је само неко ко у живот уноси топлину и љубав. Наравно, то је жена.

43. Исто, с. 62.

44. Петар Влаховић, *Србија*, Београд, 1999, с. 291.

45. Снежана Шапоњић-Аланин, *Вода у народној традицији*, Народни музеј, Чачак, 2001, с. 12.

WOMAN IN LIFE CYCLE

The greatest mechanism of everyday life and simplicity hides in wide plasticity, persistently reminding of the significance of woman role and her duly energetic character. Even from paganism, via all other religions, woman, despite her submission, concurrently was the identity mainstay of the ethnic or any other group, to which she belonged according to birth or marriage during the patriarchy. Woman has managed even in the most severe historical challenges to overcome frequently something impossible and thus always to bridge over the well known route of her group.

Man has in vain defended and shown off, always depending on woman, much more than he frequently thought and wanted to admit. Most often than not, one, a man, is unable to realize the things he faces day in day out; the things which provide him with consistent pleasure. This results from the lifelong patriarchal accumulation and civilization blindness in front of the truth of life. It may be freely inferred that humanity relies on woman and with her active participation in the rituals of life cycle she surely proves it and confirms it.

The major role which was unconsciously imposed over a long life cycle on woman helps her to overcome the inferiority while facing serious responsibility and trust of her social group. The transitional rituals connected with birth, wedding and death are under control, instructions and knowledge of woman, since she is the mainstay. Wishing to provide the social group, primarily the children, with health, happiness and sure progress, she has taken over the responsibility for their fulfillment, and therefore, she has managed to save from forgetfulness the rituals connected with human life cycle in slightly changed original form.

Snežana Šaponjić - Ašanin

LE RÔLE DE LA FEMME DANS LES COUTUMES ACCOMPAGNANT
LES MOMENTS LES PLUS IMPORTANTS DE LA VIE

Dans toutes les cultures plus ou moins connues, tant sous le rapport de l'histoire que de la géographie, le rôle de la femme est traité de manières différentes, non seulement sous le rapport anthropologique, mais aussi du point de vue de la sociologie et de l'ethnologie. A en juger par les ouvrages fondés sur des recherches anthropo-géographiques et ethnologiques et publiés jusqu'ici, la femme fait l'objet d'une discrimination absolue en tant qu'être humain de sexe féminin.

Dès l'époque du paganisme et, ensuite, dans toutes les autres religions, la femme, toute subordonnée qu'elle était, ne manquait pas d'être la gardienne de

l'identité de son groupe ethnique ou de n'importe quel autre groupe auquel, à l'époque du patriarcat, elle appartenait par le fait de sa naissance ou de son mariage.

Beaucoup mieux que son partenaire, avec qui elle entre souvent en un conflit inapparent lorsqu'il s'agit de fonder la famille, de la conserver et d'en assurer la cohésion, la femme a su transmettre le savoir tout au long des siècles, avec habileté et d'une manière extrêmement responsable, en établissant les principes de la vie et une tradition qui devaient être observés et finir par devenir le patrimoine de l'humanité.

La naissance, les noces et la mort sont les trois éléments-clés constituant le support fondamental des rites qui ont été généralement créés et pratiqués par la femme et dont elle assure le maintien. Maints détails de ces rites auraient disparu et auraient été oubliés depuis longtemps, si la femme ne s'en était pas occupée d'une façon consciencieuse et si elle n'avait pas insisté, avec une dose de crainte, sur leur perpétuité, en avertissant les membres de la communauté de ce qui était opportun ou inopportun de faire dans une situation donnée.

Avec le désir d'assurer à sa descendance la santé, le bonheur et la prospérité, la femme, en particulier la mère et la grand-mère, insistait que les rites accompagnant les moments de transition dans le courant d'une vie fussent observés avec la plus grande précision et que tout ce qui était considéré comme tabou ou impur fût éloigné autant que possible du cours des événements.

Snežana Šaponjić-Ašanin

Одлазак из момкове куће на просидбу

Просидба девојке

Младенци Рајчићи у Прислоници

Свадба Милеве и Миломира Божовића испред “Божовића куће” у Прислоници 1939. године

Бабине. Родитељи са бебом

Младе жене на излету у Врњачкој Бањи 1929. године